

ДО ПРОБЛЕМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ДО НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Відчуття невпевненості у завтрашньому дні, психологічної нестійкості - ось що характеризує перехідний стан суспільства від тоталітарної політичної системи до системи демократичної.

У перехідні періоди, коли підвищується невизначеність життя в суспільстві, людині необхідні додаткові внутрішні сили для подолання різноманітних складнощів і проблем. Непередбачуваність, пов'язана з безробіттям, неможливість одержати гідну освіту, знайти роботу, перейти з однієї сфери діяльності в іншу заважають людям повноцінно жити.

Толерантність – як фактор, що стабілізує систему(особистість) зсередини і ззовні, фактор, який зумовлює міжособистісні відносини в суспільстві в мирне русло і пов'язує індивідів з традиціями, нормами, культурою і т.ін., сьогодні є дуже важливим, вкрай потрібною є її готовність до змін. Ось чому, займаючись проблемою виховання толерантності в суспільстві, слід пам'ятати і про формування одного з її важливих аспектів - *толерантності до невизначеності*. Проте, до сьогодні цій проблемі не надавалося достатньої уваги у вітчизняній психологічній літературі, тоді як толерантність до невизначеності є важливою якістю особистості, яка протиставляється стереотипності та авторитаризму і вважається необхідною для успішної адаптації до нових несподіваних умов.

Метою даної роботи є огляд західної та вітчизняної наукової літератури з проблеми толерантності до невизначеності (ТН), визначення параметрів та складових ТН.

У роботі розглядаються наступні питання:

- поняття “толерантності до невизначеності”,
- рівень толерантності до невизначеності та його вплив на поведінку людини,
- фактори, що впливають на розвиток толерантності до невизначеності

Питання, що стосуються проблеми толерантності до невизначеності (ТН) порушуються в багатьох працях західних дослідників (S.Budner,1962; P.Ehrlich, 1965; G.Hofstede, 1980; M.Kirton,1981; A.Furnham, 1995 та ін.). Всі вони визнають той факт, що світ повен протиріч і невизначеності. «Невизначеність є фактом, до боротьби з яким мають бути готові усі форми життя», - так починається вступ до роботи, що розглядає проблему прийняття рішень в ситуаціях невизначеності [4;с.508].

Значний внесок у цьому напрямі зробила болгарська дослідниця К.Стойчева. Розглядаючи проблему невизначеності вона зауважує, що ми маємо лише обмежений контроль над природними і соціальними умовами нашого життя. Не в змозі ми і цілком контролювати свою поведінку та її вплив на навколишнє, на інших людей та й на нас самих. Наше життя наповнене ситуаціями невизначеності. Це ті ситуації, в яких ми змушені діяти в умовах недостатньої ясності, відсутності інформації, а також це абсолютно нові і незнайомі нам ситуації в яких вивірені, випробувані, вивчені нами способи мислення і способи дій не можуть розв'язати проблем, що виникають. Події, які імовірно можуть відбутися в нашому житті і взаємодія з іншими людьми, що може викликати несподівані наслідки, також кидають нам виклик. Нам часто доводиться мати справу з неоднозначною і суперечливою інформацією, яку нелегко зрозуміти і систематизувати [11].

Отже, аналіз досліджень з даної проблеми показує, що невизначеність є невід'ємною частиною нашого життя, яку ми весь час вимушені долати і перемагати.

Для розуміння проблематики розвитку ТН необхідним є з'ясування суті цього поняття та його складових.

Розглядаючи поняття «невизначеність», слід зазначити, що у працях західних авторів для передачі значення «невизначеність» найчастіше використовуються поняття «ambiguity» та «uncertainty».

Англо-російський словник за редакцією проф. В.К.Мюллера пропонує наступні значення: “«uncertainty» - 1) неуверенность, нерешительность, сомнения; 2) неизвестность, неопределенность; 3)изменчивость; “ambiguity”- 1) двусмысленность; 2) неопределенность, неясность”[7].

Поняття «ambiguity» в меншій мірі несе ідею невизначеності. «Ambiguity» передбачає, що це відомі варіанти виходу із ситуації, певні альтернативи, в той час як при вживанні поняття «uncertainty» мається на увазі, що такі альтернативи є потенційно невідомими і більш того - їх взагалі важко збагнути.[2]

Р.Нортон провів аналіз усіх посилань на невизначеність у виданні «Psychological Abstracts» за період з 1933 по 1970 рр. і одержав 8 категорій невизначеності. Він також відзначив, що «сутність кожної категорії глибоко проникає в сутність всіх інших категорій» [8;с.609].

Аналіз психологічних словників виявив відсутність у них такого поняття як ТН. Саме ж поняття «толерантність» визначають наступним чином: «*Толерантність* (від лат. tolerantia-терпіння)- терпеливість, витривалість, психічна стійкість при наявності фрустраторів і стресорів, що сформувалися в результаті зниження чутливості до їхнього повторюваного впливу»[5]. «*Толерантність* – це відсутність ослаблення реагування на будь-який несприятливий фактор в результаті зниження чутливості до його впливу» [10]. Російські дослідники (М.З.Міріманова, О.С.Обухов) підкреслюють той факт, що люди, які не мають толерантності, спрощують явища оточуючого світу, проявляють категоричність, виявляються нездатними до змін. У зв'язку з цим виділяють два аспекти толерантності:

Зовнішня толерантність – переконання, що вони можуть мати свою позицію, здатні бачити речі з інших (різних) точок зору, з урахуванням різних факторів;

Внутрішня толерантність – до невизначеності - здатність до прийняття рішень і розгляду проблеми, навіть якщо не відомі всі факти і можливі наслідки [6].

Своє визначення ТН однак дають Е.Носенко і М.Шаповал: ”ТН являє собою здатність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях, сприймаючи їх не як загрози, а як такі, що містять виклик” [5;с.98].

Ще одне визначення ТН (Budner,1962) звучить як «тенденція розглядати ситуації невизначеності як бажані» (цит. за [2]).

ТН є величиною, яку вимірювали різними способами, використовуючи різні підходи і критерії. Різні методики виміру були розроблені з опорою на концепції, що мають незначні відмінності Budner,1962; Ehrlich, 1965; MacDonald, 1970; Furnham, 1994 та ін.

Дослідники визнають той факт, що люди мають різний ступінь ТН. Розходження між людьми в ТН виявляють себе у змісті і формі тих заяв, які вони роблять у ситуаціях невизначеності, у спрямованості тих дій, які вони виконують, а також у тому впливі, який спричиняє на них така ситуація.

Те, як люди переживають ситуації невизначеності і як вони поведуться в подібних ситуаціях і служить ознакою того ступеня толерантності чи інтолерантності до невизначеності, який вони мають.

За даними закордонних авторів більшість людей відчувають страх і навіть «відразу» перед невідомим, неясним, новим, прагнуть ухилитися від таких ситуацій. Висувають припущення, що бажання уникати конфліктів і хвилювань є яскравим бажанням саме тих, хто менш толерантний до невизначеності. Виявлено також, що ті, хто має меншу ТН є більш схильними до догматизму і консерватизму. Такі люди віддають перевагу більш підтвердженій і менш об'єктивній інформації. Вважається, що ті хто прагне до визначеності, мають стереотипність мислення, перебільшену повагу до влади, невміння розуміти людей і аналізувати їхні вчинки, а також характеризуються наявністю серйозних особистісних проблем [2],[6].

Люди, інтолерантні до невизначеності, сприймають ситуації невизначеності як джерело психологічного дискомфорту та загрози. Складається враження, що невизначеність їх лякає і збентежує. При зустрічі з невизначеністю вони відчувають сильні негативні емоції, такі як тривога і стрес. Їхня реакція виявляється у прийнятті позиції захисту, дезорганізації і блокаді механізмів пристосування до сформованої ситуації. Інтолерантні до невизначеності люди схильні до категоричних суджень, розділяючи усе на «чорне і біле», зводять свою точку зору на ситуацію до конкретних і звичних зауважень і захищаються за допомогою жорсткої стереотипної поведінки, що приводить до далеко не оптимального варіанта розв'язання проблеми [11].

І навпаки, люди толерантні до невизначеності в більшій мірі здатні переносити почуття тривоги і невпевненості, які викликані невизначеністю. Їхні реакції є менш напруженими і більш різноманітними. Вони сприймають ситуації невизначеності більш адекватно, реалістично, не заперечуючи їх складових. Такі люди схильні виробляти в більшій мірі скоординовану поведінку. Вони здатні досить довго протистояти дискомфорту, який спричиняють такі ситуації для того, щоб пристосуватися і виробити найбільш придатну і гнучку реакцію на сформовану ситуацію [2], [6], [11].

Отже, постає питання: *які фактори впливають на рівень ТН у різних людей?*

Відомо, що суспільство також виробило свої способи боротьби з невідомим. Суспільні принципи, традиції, норми освіти, релігійні переконання є тими силами, які формують реакцію людини на невизначеність. Тобто *різні культури сприяють більш високому чи низькому ступеню ухилення від невизначеності*. Суспільство долає невизначеність за допомогою науки, що насамперед забезпечує нас знаннями про природні явища з якими нам доводиться зіштовхуватися та законами, які керують цими явищами. Ми також дотримуємось принципів і норм, що регулюють соціальні відносини для того, щоб захистити себе від невизначеності в поведінці інших людей. Нарешті релігія допомагає нам прийняти ті обмеження, які ставить перед нами життя. Способи, якими можна боротися з невизначеністю належать культурній спадщині суспільства, вони перенесені і посилені через соціалізацію та освіту. Вони відбиті в загальноприйнятих цінностях, у житті соціальних груп, у способах функціонування різних організацій і в урядовій політиці.

Розходження у ступені ухилення від невизначеності між різними культурами впливають на різні сфери. Серед них - форма організації системи навчання. Так, наприклад, школи, що функціонують у контексті високого ступеня ухилення від невизначеності більше схиляються до стандартизації, до діяльності, що має більш чітку струк-

туру, до виконання загальноприйнятих норм і правил та ритуальної поведінки. У таких школах більше вітають фахівців, орієнтованих на чітке виконання поставленої задачі, людей послідовних, котрі неохоче приймають самостійні рішення і не люблять ризикувати. Навпаки, школи, що функціонують в атмосфері низького рівня ухилення від невизначеності, можуть бути різними за своєю структурою, в них спостерігається тенденція надавати роботу фахівцям більш орієнтованим на міжособистісні відносини, що вміють легко пристосовуватися, тим, кого більше цікавить загальна стратегія, ніж окремі деталі, людям, які готові змінюватися і йти на ризик [11].

Знання, уміння і відносини, що допомагають людям долати невизначеність в житті збереглися в культурній спадщині людства. Індивіди здобувають ці знання і уміння за допомогою навчання. *Таким чином, освіта, яку людина здобуває є дуже важливою для розвитку його ТН*. К.Стойчева подає емпіричні дані, які підтверджують це припущення: студенти університету мають ТН вищу, ніж їхні однолітки, які там не навчаються. Подібним чином, у дорослих людей більш високий рівень освіти співвідноситься з більш високим рівнем ТН. Однак, дослідження проведені зі студентами університету не показали чітких відносин між навчанням в університеті і зростанням ТН. З досліджень креативності, так само відомо, що знання можуть перешкоджати здатності ефективно справлятися з новизною і складними завданнями, тобто із ситуаціями невизначеності.

Висувають припущення, що ТН пов'язана і з *типом освіти*: студенти факультетів мистецтва мають перевагу у порівнянні зі студентами, що вивчають бізнес, зі студентами медичних і технічних університетів.

Є докази, що студенти-медики, які є толерантними до невизначеності, схильні обирати такі спеціальності, які не мають чіткої структури, тоді як ті, хто є інтолерантним до невизначеності обирають ті спеціальності, де відносно легко поставити діагноз, призначити лікування, оцінити прогрес, спеціальності, які передбачають визначені відносини з пацієнтами. Так, психіатрія виникла як менш структуризована сфера, тоді як акушерство і гінекологія, а також хірургія відносяться до числа спеціальностей з відносно чіткою структурою. Відповідно, виявлено, що ТН позитивно пов'язана з віданням переваги кар'єри в психіатрії і з інтересом до психологічних факторів захворювання, хоча існують і протилежні факти [11].

З іншого боку, створюється враження, що гнучкий навчальний процес, який використовує невизначеність як творчий стимул більше сприяє формуванню толерантності до невизначеності, ніж жорстке дотримання групою визначеної структури знань: різниця між студентами, які вивчають мистецтво і студентами-медиками є дуже малою і статистично несуттєвою в перший рік навчання, однак вона стає значною наприкінці курсу навчання.

Розглядається також і зв'язок між ТН та креативністю.

Креативність – це людська діяльність, результатом якої є вихід до нового оригінального і відповідного розв'язання проблеми. Теорії творчості підкреслюють важливість ТН для творчого прагнення. З другого боку, психологічне дослідження наводить на думку про те, що ТН як характеристика саморегуляції особистості в ситуаціях невизначеності будувється на індивідуальних творчих здібностях. У такий спосіб *ТН і креативність взаємозалежні і взаємно підсилюють один одне*.

Творча робота висуває високі вимоги до здатності індивіда переносити невизначеність, яка виникає під час творчого процесу. У творчих особистостей

з'являється потреба визнати почуття тривоги і психологічного дискомфорту, що супроводжують цей процес і навчити їх долати. Тому, ТН є важливим ресурсом для креативності.

Вченими Е. Носенко та М. Шаповалом. Зазначається, що вихід за межі визначеної проблеми це крок у невизначеність, у багатоваріантність можливостей, що породжують сумнів, напругу, невпевненість. В основному це викликає в людей негативні емоції, тому вони прагнуть скоріше встановити рівновагу, зняти напругу і досягти стабільності. Але ці сумніви, напруженість, невпевненість, тобто усе, що для більшості перетворюється в страждання, для окремих людей може бути стимулом, цікавим іспитом. Е. Носенко і М. Шаповал вважають, що саме ця особистісна особливість може розглядатись як «системоутворювальний чинник творчої обдарованості». Вони відзначають, що «ТН являє собою здатність людини відчувати позитивні емоції в нових, неструктурованих, неоднозначних ситуаціях. Таке ставлення до невизначеності закріплюється у вигляді емоцій задоволення і викликає прагнення ще раз знайти ситуацію невизначеності, яка дає привід замислитися, спробувати її розв'язати, а розв'язання зі свого боку, викликає задоволення, тому що переживається як особисте досягнення» [5, с.98].

Клаус К. Урбан вважає, що важливим питанням є те, які компоненти особистісної структури є відповідальними за творчу поведінку, які грані людської особистості можна ідентифікувати як ті, що породжують компоненти творчості. В результаті ретельного вивчення літератури він прийшов до створення своєї компонентної моделі креативності, визначивши дві основні групи компонентів:

Когнітивні

1. Дивергентне мислення і дивергентні дії;
2. Загальні знання і розумова база;
3. База спеціальних знань і специфічних умінь;

Особистісні

4. Зосередженість і захопленість задачею;
5. Мотивація і мотиви;
6. Відкритість і толерантність до невизначеності

У діалектичній взаємодії і зосередженості на задачі важливу роль відіграє такий компонент як відкритість і ТН. З цього приводу він аналізує результати отримані А.Лесгольдом (Lesgold А.,1989). Наводячи, як приклад, Ейнштейна, А.Лесгольд показує найважливіше розходження між творчо продуктивним і «нормальним» процесом розв'язання задачі. У творчому процесі очевидно важливу роль відіграє перехід від зосередженої, напруженої діяльності до відстороненої, несфокусованої фази.

Геній Ейнштейна полягає, з одного боку, в адекватній комбінації могутнього зосередженого мислення і компетентності у природничих науках і, з іншого боку, у здатності відключатися і час від часу замислюватися. Тут очевидно є рівновага протилежностей. Додатковим фактором виявляється можливість відстрочити рішення, загальмувати або зупинити занадто швидко отримання продукту і тим самим дати можливість домінувати менш спрямованому мисленню.

Відбувається очевидна взаємодія замисленості з не-свідомим дивергентним асоціативним мисленням, що сполучається з глибокими знаннями у відповідній області і широким відкритим сприйняттям, яке «переплетене» з обробкою і сортуванням інформації. ТН поєднує готовність йти на ризик, нонконформізм, відкритість для придбання нового досвіду в діалектичному балансі між опором і адаптацією, які характеризують творчість [12].

К. Стойчева також звертає увагу на можливість виникнення обставин, які сприяють швидкому вирішенню невизначеності і підходу до проблеми з готовим рішенням. До них можна віднести, наприклад, обмеження в часі, очікування інших людей. Зовнішні фактори можуть обмежити час для дослідження проблеми і пошуку рішення; вони можуть перешкоджати людині випробувати таку кількість альтернативних варіантів, яка була б необхідною для досягнення дійсно творчого результату.

При зустрічі з невіршеною проблемою важливо контролювати тенденцію вдаватися прямо до швидкого і простого розв'язання задачі. Опір поспішному отриманню продукту і психологічна відкритість є пріоритетними для творчого процесу [11].

ТН також є дуже важливою у творчому процесі прийняття рішень. Прийняття рішень є необхідним у критичні моменти у процесі генерації, оцінки, вибору рішення. Може виникнути необхідність вирішувати такі питання: як оцінити оригінальність і доречність тієї чи іншої ідеї; продовжувати роботу над нею чи ні; де шукати нові можливості; чи готовий творчий продукт до того, щоб бути прийнятим аудиторією. Толерантне відношення до невизначеності дозволяє досить довго утримувати проблему відкритою, підводячи її до ухвалення остаточного рішення і уникати поспішних висновків, зупинившись на єдиному варіанті.

Однак, К. Стойчева стверджує, що ТН це лише один з характерних ресурсів, необхідних для креативності.

Аналогічний висновок робить і Клаус К. Урбан який узагальнюючи, розглядає наведену модель як функціональну систему.

Ще одним важливим елементом креативності особистості є мотивація [11], [12]. Мотивація регулює внесок часу і зусиль у вирішення проблеми, зумовлює пізнавальні й особистісні ресурси, робить внесок в розвиток відповідних творчих умінь і підтримує творчу діяльність протягом усього життя. Дослідження К.Стойчевої дозволяє точно визначити мотиваційну роль ТН у креативності.

Виявлено, що: 1) творча мотивація взаємопов'язана з потребою в досягненні результатів; 2) ТН позитивно корелює з творчою мотивацією; 3) ТН не пов'язана з потребою в досягненні високих результатів.

Цей висновок підтверджується тим фактом, що дві групи підлітків з високої і низькою ТН, не відрізнялися своєю потребою в досягненні результатів. З другого боку, *кореляція, що спостерігається між ТН і мотивацією до творчості дозволяє висунути припущення, що така мотивація може сприяти розвитку ТН.* Так, діти зібрані в групу, яка демонструвала високий ступень допитливості були відповідно і більш толерантними до невизначеності, ніж група дітей з низьким проявом допитливості. Особистість, яка виробила творче відношення скоріше витратить більше часу і зусиль на вивчення чогось нового. У цьому відношенні стає можливим уникнути стереотипного сприйняття і поспішної реакції на ситуації невизначеності [11].

К. Стойчева також дійшла висновку про позитивний зв'язок між ТН і творчим мисленням. Було виявлено, що підлітки, толерантні до невизначеності краще справлялися як з вербальними, так і з невербальними творчими тестами, ніж ті, які були інтолерантні до невизначеності. Студенти толерантні до невизначеності могли пропонувати більш оригінальні і незвичайні ідеї і рішення до незакінчених вербальних завдань. Зв'язок між ТН і творчим мисленням був підтверджений і в інших дослідженнях. Так, авторами одного з досліджень була проведена гра з метою збільшити ТН у студентів-випускників. Було продемонстровано, що гра має різний

ефект на особистість досліджуваних в залежності від їхньої творчої здатності і статі: студенти з високою креативністю демонстрували більші зміни в ТН, ніж студенти з меншою креативністю, зокрема жінки з високою креативністю, які показали високий рівень ТН у тестах, що були запропоновані після проведення гри [11]. Усі висновки говорять про те, що людям, які володіють творчими здібностями і вміннями легше бути і ставати толерантними до невизначеності.

Здібності, які мають відношення до креативності, також сприяють ТН. Сюди відносяться, наприклад, оригінальність, здатність до абстрагування, когнітивна складність, допитливість. І навпаки, характеристики, які націлені на запобігання зустрічей з невизначеністю будуть перешкоджати творчій діяльності.

ТН у дорослих людей пов'язана з наданням переваги тому чи іншому роду занять, що відрізняються високим ступенем невизначеності і свободи. Люди ТН скоріше, ніж інтолерантні обирають професії, пов'язані з творчою діяльністю.

Аналогічно, ТН очевидно пов'язана з деякими характеристиками і здібностями, яким віддається перевага у творчих спеціальностях. Сюди можна віднести відкритість для нових ідей, дослідницьку спрямованість, здатність до абстрагування, уяву.

З іншого боку, *робота з творчої спеціальності може розвивати здатність долати невизначеність.* Це припущення було експериментально підтвержене [11].

В ході дослідження прийняття рішень у тренінговій групі було виявлено взаємозв'язок між ТН і лідерськими якостями. Лідери як продуктивні особистості сприймали задачу ухвалення рішення в умовах дефіциту інформації як більш привабливу, володіли більш високою ТН, хоча іноді більш низькою зовнішньою толерантністю до тих, хто мав низьку продуктивність ідей у групі. Припускаючи, що ТН є когнітивною здатністю, що виявляється в когнітивній складності, цікавим був набір реакцій, від відторгнення до сприйняття у відношенні до партнерів у процесі ухвалення групового рішення [6].

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой толковый психологический словарь /Ребер Артур. Том 1: Пер. с англ. – М.: Вече, АСТ, 2000. – 592с.
2. *Завірюха Л.А.* Оволодіння засадами толерантності в студентському середовищі. Педагогіка толерантності №1, 2003. – с. 76-86.
3. Kahneman, D., Slovic, P., Tversky, A. (1982). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. Cambridge: Cambridge University Press
4. *Конюхов Н.И.* Словарь-справочник по психологии. – М., 200 – 160 с
5. *Мириманова М.С., Обухов А.С.* Воспитание толерантности через социокультурное взаимодействие// Развитие исследовательской деятельности учащихся: Методический сборник. – М., 2001. – с.88-98.

Статья предлагает анализ литературы по проблеме толерантности к неопределенности; излагаются взгляды отечественных и западных исследователей на феномен «толерантность к неопределенности»; опре-

«Щоб ефективно керувати в глобальному середовищі, лідери повинні додати до «стандартних» компетенцій розуміння інших культур і здатність взаємодіяти з їхніми поглядами, вміння адаптуватися в нетрадиційних ситуаціях, толерантність до невизначеності, терпимість і, звичайно, почуття гумору» - у такий спосіб визначені якості лідера у статті С.Шекшні (цит. за [13]).

Отже, можна виділити наступні положення, що стосуються проблеми ТН:

1. Невизначеність є невід'ємною частиною нашого життя.

2. Існує ряд понять, які мають значення «невизначеність» і передають різний ступінь невизначеності.

3. Існують різні рівні ТН. Враховуючи наявність загальної потреби ухилитися від невизначеності, очевидно, що сила цієї потреби різна не тільки в окремих людей, але й у представників різних культур, націй, національних груп. Ухилитися від ситуації невизначеності в більшій мірі прагнуть люди з низьким рівнем ТН або люди інтолерантні до невизначеності.

4. ТН є вкрай необхідною особистісною якістю, з огляду на той факт, що в перехідні періоди (а значить і на сучасному етапі розвитку нашого суспільства) проблема зростання невизначеності життя стає особливо актуальною. Крім того, дана якість прямо пов'язана з креативністю і здібностями, які мають до неї відношення, а також з лідерськими якостями. Висока цінність і важливість креативності для кожного індивіда, як і для людства в цілому не підлягає сумніву, тому і проблема формування ТН, як важливого компонента креативності набуває особливого значення.

5. Дослідження, що стосуються зв'язку ТН і освіти дозволяють зробити висновок про значну роль освіти і навчання в розвитку ТН. При цьому велике значення для розвитку цієї якості мають такі деталі, як сфера, в якій було здобуто освіту і ті умови, в яких проходило навчання. Однак очевидно, що зв'язок між ТН і освітою не є прямим і необхідно більше досліджень, щоб зрозуміти, як рівень освіти співвідноситься з ТН.

7. *Мюллер В.К.* Англо-русский словарь. – М.: "Сов. Энциклопедия", 196.

8. Norton, R.W. (1975). Measurement of ambiguity tolerance. Journal of Personality Assessment, 39, 607-619

9. *Носенко Е., Шаповал М.* Толерантність до невизначеності як системоутворювальний особистісний чинник творчої обдарованості.// Психологія суспільства. – 2002. – №1, – с. 97

10. Психология. Словарь /Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. 2-е изд. – М., 1990

11. K. Stoycheva., Talent, Science and Education: How Do We Cope with Uncertainty and Ambiguities. In.P.Csermely and L.Lederman(Eds.), Science Education: Talent Recruitment and Public Understanding pp.31-43.

12. *Урбан К.* Поощрение и поддержка креативности в школе. Иностранная психология. – 1999. – №11.

Подано до редакції 28.10.05

РЕЗЮМЕ

делается роль данного личностного качества и необходимость его формирования в современном обществе; рассматриваются факторы, способствующие развитию толерантности к неопределенности.

SUMMARY

The article suggests a review of literature on the problem of tolerance to incertitude. It gives the views of native and foreign scholars on the phenomenon. The author ascer-

tains the role of the individual feature and the necessity of its development in modern society. The article presents some factors that promote developing tolerance to incertitude.

Науковий керівник: д. психол. наук, проф. П.В. Лушин.

"Наука і освіта", № 5-6, 2005